

CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ HADİS ÇALIŞMALARININ SERENCAMI

Yavuz ÜNAL¹

Özet:

Hadis çalışmalarının isim olarak tespitinden ziyade, tarihsel olgu ve olaylarla ilişkisinin irdelendiği bu makalede, ortak özelliklerinden hareketle dönemler belirlenmiş ve kendi özel şartlarında ortaya çıkan eser türleri üzerine spekülâtif değerlendirmeler yapılmıştır. Toplumsal talep, bireysel imkan ve ortaya çıkan eser arasındaki ilişkilerin takip edildiği çalışmada, tarihsel süreç takip edilmeye çalışılmış ve tespitler örneklerle ortaya konulmuştur.

Abstract:

In this article it is dealt with the relationship between hadith studies and historical events and cases rather than enumerate their names one by one. Furthermore in this essay periods are determined in accordance with common points of hadith studies and then it is made some speculative assessments on the types of studies which came out in their special contexts. In this study which the relationship between social demand, individual opportunity and the studies which were produced has been taken into account, it has been tried to follow historical process and then displayed some results with examples.

Kültür tarihi açısından oldukça kısa sayılabilecek bir süre olmasına rağmen, etkenlerin çok, değişimin de hızlı olduğu bir asırlık Cumhuriyet dönemini değerlendirirken, farklı açılardan bakılması, anlamayı kolaylaştırmak düşüncesiyle yapılacak sınıflandırmalarda, her dönemin, kendi özel şartları içinde ayrı ayrı ele alınması ve mümkün olduğu kadar da genellemelerden uzak durulması gerekmektedir. Bu nedenle biz, her dönemin kendi karakteristik özelliklerini ele verecek unsurlar üzerinden döneme özel tespitlerimizi ortaya koymaya çalışacağız. Ancak bunlar, gözleme dayalı spekülâtif tespitler olacaktır. Bu nedenle kültür tarihimizi teşrih masasına yatıracak daha ileri çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi Öncesindeki Çalışmalara Genel Bakış

İlim geleneği oluşturabilmek için, tarihinde kültürel şok ve sistematik tazyiklere maruz kalmış, ciddi krizler yaşamış, dolayısıyla tarihsel sürecinde kırılma noktaları ve yol ayrımları oluşmuş bir ilim dalı olarak ha-

1 Odç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, yavuzunal@hotmail.com.

disin hatta hadisçilerin tarihi, yazılmak zorundadır. İlk dönem tabakât kitapları, cerh-tadil, vefeyât ve şehir tarihleri, farklı açılardan baksalar bile, kendi döneminde, bir şekilde varlığını hissettiren şahsiyetlerin biyografilerini, dolayısıyla olay ve olguları bizlere taşımışlardır. Bu nedenle tarihsel olguların izlerini, söz konusu şahsiyetlerin düşünce, duruş ve eserlerinde gördüğümüz gibi, yaşadığı çevre ya da yetiştirdiği öğrencilerinde, onların izlerini takip etme imkanına da sahibiz. Zira tarihsel şahsiyetleri, sosyo-kültürel çevrelerinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Üstelik onların duruşunu, ilgi alanını, söylemini ve ortaya koyduğu ürünün nitelik ve türünü belirleyen, onlarca çevresel faktör de bulunmaktadır. Zira ulema, farklı girişleri olan bileşik kap misali, kültürün bekasını sağlamanın yollarını ararken dengeleri sağlamaya çalışmıştır. Belli dönemlerde ortaya çıkan ürünün türü ve tarzı, söz konusu dengeyi sağlama ve sürdürmeye dönük çabalardan biri olarak görülebilir.

Tevarüs eden birikim ve şartları dikkate almaksızın, diğer bir ifade ile Cumhuriyet öncesi Hadis ilminin tarihsel seyri hakkında genel bir değerlendirme yapılmaksızın bu dönemi kavramak zor gözükmemektedir. Ancak makale düzeyindeki böyle bir çalışmanın kapsamı da geniş bir değerlendirmeye izin vermeyecektir. Bununla birlikte, en azından, yakın dönemde etkin/aktif olan tarihsel arterlerin farkına varılmasını sağlamak açısından bir ufuk turunun faydadan hali olmayacağı açıktır.

Hadis tarihinde yapılan çalışmalar, tür olarak farklılıklarına rağmen, amaçlarını dikkate aldığımızda iki kategoride toplanabilmektedir. Bunlardan birincisi, hadisin tespiti ve güvenilirliğini temin etmek amacıyla yapılan çalışmalardır. Başta rical ve usul tarihi olmak üzere bütün metodoloji çalışmalarının 'varlık nedeni', hadisin güvenilirliğini tespiti yardımcı olmaktadır. İkincisi ise, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalleri farklı bile olsa, kabul edilen metinlerin anlaşılmasını sağlamaktır. Şerh, haşiye ve ta'likten, müşkil ve muhtelif türü eserlere varıncaya kadar geniş bir yelpazede varlık gösteren bu tür çalışmalar, hadislerin anlaşılmasını hedeflemektedir. Bunun ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir, değişimin devam ettiği her toplumda, ona paralel olarak bu tür çalışmalara ihtiyaç duyulacaktır. Bu çalışmalar, ihtiyaca göre, telif, derleme, cem, tercüme, şerh vs. şeklinde varlık kazanmaktadır. Burada türü belirleyen, toplumsal ihtiyaç ve bir ilim geleneğine mensup ulemanın birikimi olduğunun farkına varılmalıdır. Birikimin olmadığı toplumlarda, alt kategorilerden işe başlanmış; elde edilen bilgi ve tecrübeyle çıta sürekli olarak yükseltilmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk yarısında yapılan tercüme çalışmalarını bu bağlamda düşünmek gerekir.

Klasik kitapların oluşması; dolayısıyla hadis tespit çalışmalarına daha az ihtiyaç duyulmasına paralel olarak, metodolojiye yönelik çalışmalar azalmaya başlamıştır. Ancak hadis tenkidinde kullanılan yegane bilgiyi

taşıyan rical kitapları, anlama, tespit ve tenkit alanlarındaki değişime paralel olarak gelişimini sürdürmüştür.

Hadis tespit ve tenkitine yönelik çabaların geri plana düşmesi, hatta bu işin bittiği düşüncesi, tarihsel malzemeyi taşıyan çalışmalara duyulan ihtiyacı azaltmaya başlamıştır. Bu gelişme, ilim tahsilinden bilgi üretimine kadar bir çok alanda etkisini göstermiştir. Günümüze kadar süregelen bu gelişme, maalesef kültür tarihimizde etkin olgu ve olayların izlerini kaybetmemize neden olmuştur. Tarihimizde, yitik halkalar oluşturan bu durum, ilim geleneğinin oluşmasını da engellemektedir. Bu nedenle günümüzde, yitik halkalara işaret eden değerlendirme çalışmaları daha bir önem kazanmaktadır.

Problemin kaynağı ve eksikliklerimiz fark edilmesine rağmen, modern dönemde, bunun telafisi için ciddi bir şey yapıldığı söylenemez. Zira söz konusu açığı kapatabilmek için kapsamlı bir kültür tarihi projesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak İslam Ansiklopedisi² ve 3218 yazar ve şairin hayat hikayesiyle eserlerinin yer aldığı Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi³ kültür tarihimizdeki yitik halkaların telafisi için ümit vaat eden başlangıç çalışmaları olarak görülmektedir.

Sivil inisiyatifle ortaya konulan bu çalışmalara rağmen, akademik çevrelerdeki hakim uygulamanın, şöhret sahibi bir hoca vefat ettikten sonra, en iyi ihtimalle, anısına bir derginin özel sayısını çıkarmak ya da, kayda değer bulunuyorsa, Yüksek Lisans veya Doktora tezine konu etmek şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. Ancak tarihimizde bu şansı yakalayan hocaların da çok fazla olmadığı bilinmelidir. Üstelik burada öncelenen şey, kültür tarihi değil, öğrencilerinin hocalarına olan vefa borçlarıdır. Dolayısıyla böyle bir çalışmada, onunla ilgili güzel anılar öne çıkmaktadır.

Anlama ve değerlendirme merkezli çalışmalara gelince, Hz. Peygamber'den bu yana, bu alandaki etkinliklerin, hem sözlü ve hem de yazılı olarak, kesintisiz devam ettiği görülmektedir. Metinle doğrudan iletişim sağlamayı hedefleyen bu çalışmalar, metne erişimi, onun anlaşılmasını ve hayata aktarımını sağlamak için çaba göstermektedir. Dolayısıyla sosyo-kültürel değişkenlere bağlı olarak çalışmalar farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Ancak, değişimin yavaş ve geleneğin de güçlü olduğu dönemlerde bu alandaki çalışmalara duyulan ihtiyaçla, radikal değişimlerin yaşandığı, geleneğin de kontrolünü yitirdiği dönemlerdeki talep, birbirinden farklı olmaktadır. Metinle iletişime geçmesi düşünülen muhatabın kültürel donanımı, eserdeki dili ve ayrıntıyı belirlemektedir. Öte yandan metinleri anlamaya dönük çalışmalarda, yorumcu, kendi kültürünün içinden baktığı

2 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988- ?

3 İhsan Işık, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, Uyum Ajans, Ankara, 2001.

ve onun sınırları dahilinde yorum yaptığından, kültür tarihi için değerli bir çok veriyi de farkına varmaksızın metne taşımaktadır.

Cumhuriyet Dönemine İlişkin Değerlendirme Çalışmaları

Tarihsel süreç üzerine değerlendirmelerin yapıldığı çalışmalar, bilim tarihi açısından, iki farklı işlev üstlenmektedir. Biri, nelerin yapıldığı hakkında bilgilendirme, diğeri ise yapılması gerekip de yapılamayanları tespit etme; dolayısıyla nelerin yapılabileceğine işaret etmektir. Bu nedenle değerlendirme çalışmaları, hafızayı yenilemek ve motive etmek anlamında önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak toplumun içinde bulunduğu özel şartları ve yazarın özel pozisyonunu dikkate almaksızın yapılan değerlendirme çalışmaları, isim kaydı yapmakla birlikte, söz konusu işlevi yerine getirmekten uzak kalmaktadır.

Hadis ilmi özelinde ya da onu da içine alan genel nitelikli deneme çalışmalarını, tarihi sırasıyla zikretmek, hafızanın tazelenmesi noktasında sanırım küçük bir katkı sağlayacaktır:

- 1- Osman Öztürk- Bekir Topaloğlu, Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslami Eserler Bibliyografyası (1923-1973), DİB, Ankara, 1975.
- 2- İsmail Lütfi Çakan, 1876-1976 arası Türkiye’de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası, İslam Medeniyeti Mecmuası, IV, III, ss.33-55.
- 3- Ali Osman Koçkuzu, “Hadis Öğretim ve Eğitiminde Ne Yaptık? Ne Yapabilirdik?”, Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Semp., Samsun, 1993.
- 4- Yavuz Ünal, Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları (1920-1992), Y. Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bil. Ens. Samsun, 1993.
- 5- Yavuz Ünal, Cumhuriyet Türkiye’si Hadis Çalışmaları (1920-1997), Etüt Yay., Samsun 1997.
- 6- Yavuz Ünal, Cumhuriyet Türkiye’si Hadis Çalışmaları Üzerine, İslami Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı) 10, 3, Ankara, 1997
- 7- Yavuz Ünal, T.C. İlahiyat Fakültelerinde 1957-1997 Yılları Arasında Hadis Anabilim Dalında Yapılan Tezler Bibliyografyası, İslami Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı) 10, 3, Ankara, 1997.
- 8- Mehmet Emin Özafşar, Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik, İslamiyat, 3, 1, Ankara, 2000.
- 9- Yavuz Ünal, Cumhuriyet Döneminde Yapılan Çalışmalar Üzerine Değerlendirmeler, 1. Gerede Hadis Meclisi, Gerede, 2002.
- 10- Selahattin Polat, “Modern Dönem Hadis İlminin Temel Meseleleri”, Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri –İlmi Toplantı-, (Basılmamış Tebliğ) TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 14-17 Nisan 2005.

- 11- İbrahim Hatiboğlu, Türkiye’de Akademik Hadisçiliğin Geçmişi ve Geleceği Üzerine Bazı Mülahazalar, Hadis Tetkikleri Dergisi, 4, 2, İst., 2006.

Hadis Çalışmaları İçin Motivasyon Unsurları

Hadis çalışmaları için yönlendirici ve motive edici unsurları dikkate aldığımızda, nelerin hangi şartlarda yapıldığı ya da gerekli çalışmaların neden yapılamadığı hususunda biraz daha isabetli tespitler yapmamız mümkün gözükmemektedir. Bunun için biz çalışmamızda, toplumsal ihtiyaç, bireysel imkan ve ortaya çıkan ürünler arasında dolaşmaya çalışacağız. Böylece ihtiyaç duyulmasına rağmen ortaya çıkarılamayan eserlere ya da türlere de, en azından satır aralarında, işaret edilmiş olacaktır.

A) Toplumsal İhtiyaç

Kültür tarihimizde, hadis çalışmalarına yön veren en önemli etken olarak, toplumsal ihtiyaç ve talepler görülmektedir. Öte yandan usul, tarih veya rivayet türü klasik hadis çalışmalarının tamamı, toplumsal bir ihtiyaca cevap vermesi sayesinde otoritelerini sağlayabilmiştir. Diğer bir ifade ile onları klasikleştiren en önemli unsur toplumsal ihtiyaçlara müteakibiyyetidir. Burada toplumsal ihtiyaç ifadesinin, yol gösteren ve örnek kılınan bir Peygamber’in izini takip etmeyi sağlayacak metinlere sahip olma, elindekilerin güvenilirliğinden emin olma ve değerlerine güven duymayı sağlamak gibi geniş bir yelpazedeki istekleri kapsadığı vurgulanmalıdır. Zira dinin iki temel kaynağından biri olan Kitapla, kendisine sonsuz güven duyulan Kur’an-ı Kerim kastedilirken, *Sünnet* kavramı, güvenilirliğinden delaletine kadar, sürekli sıcak tartışma alanı olarak kaldığı için, güvenilir, anlaşılabilir ve uygulanabilir metinlere ihtiyaç hasıl etmektedir.

Toplumsal ihtiyaç ve taleplerde, biri toplumun farkına vardığı ve doğrudan peşine düştüğü; diğeri de toplumun fark etmediği ancak feraset sahibi ulemanın toplumsal bir ihtiyaç olarak gördüğü şeklinde derinlikli bir ayırıma gidilebilir. Toplumdan gelen birinci tip talepler için, dua kitapları, namaz hocası, kırk hadis, seçme hadisler, ya da hadislerden seçilmiş derleme eserler örnek olarak verilebilir. Toplumun anlık ihtiyacını karşılayan bu eserler, geniş halk kitleleri arasında popülerleşmiş ve çoğu zaman bunu sürdürmüştür. Söz gelimi toplumsal talebe mutabık, ayet ve hadislerden konularına göre derlenmiş, muhtasar bir eser olan Nevevî’nin Riyâzu’s-Salihin’i, tarih boyunca elden ele dolaşmış, defalarca basılmış ve şerh edilmiştir. Nitekim Türkçe olarak en fazla tercüme ve şerh edilen hadis eseri olmak gibi bir üne sahiptir.⁴ Tartışmalara ters orantılı olarak

4 Örnek olarak son iki yıl içinde yapılan tercümeleri zikredebiliriz: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya, 2005; M. Yaşar Kandemir vd., Erkam Yay., İst., 2006; Abdullah Fevzi Kocaer, Esra Yay., Konya, 2007; Mustafa Kafadar- Şerafettin Şenaslan, Ravza, İst., 2006; Abdulvahhab

gündeme gelen ve gittikçe artan bir üne sahip olan bu tür çalışmalar, hadis ilmi açısından olduğu kadar, sosyolojik bir fenomen olarak da, özel tetkiki hak etmektedir.

İçinde yaşadığı toplumun özel şartlarının gerektirmesi ya da yaşanan sürecin gelecekteki olumsuz sonuçlarının kaygı vermesi gibi nedenlerle feraset sahibi ulemanın toplumsal bir ihtiyaç olarak gördüğü çalışmalara gelince, bunlar zamanın içinde doğar, ancak çoğu zaman onu aşar; ihtiyaç cevap verir ancak ihtiyacı giderenler onu tüketemez. Zira o, icra ettiği fonksiyonla tarihe mal olmuştur. İhtiyaç duyulan her yerde aynı fonksiyonu icra etme yeteneğine sahip olmasına rağmen, hiçbir zaman popülerleşmemişlerdir.

Toplumsal ihtiyaç ve taleplerin tespit ve karşılanmasında, hastalığın teşhis ve tedavisinde uzman hekim gibi bir rol oynayan ulemanın, dini hassasiyetinin yanında büyüklerin tavsiyesi ve otoritelerin talebi de ciddi bir rol oynamıştır. Örneğin hocası İshak b. Rahıye'nin, "Rasulullah'ın sahih sünnetini keşke muhtasar bir kitapta toplansanız" ⁵ şeklindeki temennisi Buhari'yi motive etmiş; böylece el-Câmiu's-Sahih adlı eser ortaya çıkmıştır. Uydurma veya çarpıtmalarla bütün hadislerin zan altında tutulduğu bir dönemde, sahih sünneti ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, kısa sürede otoritesini tesis etmiş ⁶ ve bir hadis klasiği olarak tarihe mal olmuştur. Tecrid-i sarihin Türkçeye kazandırılmasında da, talebin etkin olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim Ahmed Naim, tercüme gerekçesini şu şekilde anlatmaktadır: "Diyanet İşleri Riyaseti -Büyük Millet Meclisinde müttehaz bir kararı infazen- Zebidi'nin bu muhtasarını Türkçe'ye tercüme etmek vazifesini râkımı'l-hurûfa emretti. Hadd-i takatimi pek ziyade tecavüz eden bu hizmet-i mebrûrenin uhdesinden gelmek güç olduğunu bile bile mahz-ı tevfiâtı İlahiyyeye i'timaden bu emri yerine getirmeye çalışıyorum."⁷ Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ortaya çıkan tefsir fikri Elmalılı tefsirinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. İslamın ikinci kaynağının da Türkçeye kazandırılması için teşebbüste bulunulmuş; ancak telif bir çalışma yerine, muhtasar ve müfit bulunduğu için söz konusu Tecrid-i Sarih'in tercümesine karar verilmiştir.

İmam Malik'in Muvattaı da, böyle bir taleple hayat bulan eserlerdendir. Mutedil ve imamların ittifak ettiği görüşlerin bir araya getirilmesini ve bütün insanların bu yola sevk edilmesini arzu eden Ebu Cafer el-Mansur, İmam Malik b. Enes'ten, Abdullah İbn Ömer'in aşırılıklarına, Abdullah İbn Abbas'ın ruhsatlarına ve Abdullah İbn Mesud'un şaz görüşlerine yer ver-

Öztürk, Kahraman Yay., İst., 2006; İbrahim Serdar-Yusuf Şensoy, Sağlam Yay., İst., 2007.

5 İbn Hacer, *Hedyu's-sâri*, (thk. Abdulaziz b. Abdillâh b. Bâz), Dâru'l-hadis, 10.

6 Kamil Çakın, *Buhari'nin Otoritesini Kazanma Süreci*, İslami Araştırmalar, 10, 2, Ankara, 1997.

7 Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi* (Mukaddime), DİB Yay., Ankara, s.2.

meksizin bir kitap oluşturmamasını talep etmiştir.⁸ Söz konusu talebi, yerine getiren İmam Malik, yegane hakikat olarak düşünülüp insanların bu kitapları hükümler üzerine zorlanması fikrine ise karşı çıkmıştır.

Toplumsal talepleri tespit ve karşılamada yayıncıların fonksiyonunu da dikkatlerden uzak tutmamak gerekmektedir. Zira bu işin ticaretini yapan yayıncının kazanma hırsı, her zaman tetikleyici ve organize edici bir unsur olarak görülmektedir. Zira tercüme edilen eserlerin önemli bir kısmı yayıncılar tarafından sipariş edilmek suretiyle hazırlanmış ve neşredilmiştir.

Yayıncı açısından bakıldığında piyasası olabilecek şeyleri görmek ve onu değerlendirmek önemlidir. Örneklendirmek gerekirse, Türkiye'deki İslam düşüncesinin evrilme sürecinde, asli kaynaklara yani Kur'an ve Sünnete dönme tezinin hakim söylem olduğu dönemde, Arapça asıllarına ulaşamaması nedeniyle, temel kaynakların hemen hepsi tercüme; bir kısmı da şerh edilmiştir. Selefi söylemin dikkatleri yoğunlaştırdığı bu alanda, tefsir, hadis, fıkıh, İslam tarihi vb. bir çok alanın klasik eserlerinin tercüme edilerek neşredilmesi cazip hale gelmiştir. Böylece bir taraftan toplumun talebiyle çıkan eserler piyasaya sürülmüş; diğer taraftan da ciddi ekonomik getiriler sağlanmıştır. Ancak kazanç kapısı olarak görülen ve zamanın baskısı altında yürütülen bu çalışmalar, yanlış anlama, doğru ifade edememe gibi zafiyetlerle eserin piyasaya çıkmasına neden olmuştur.⁹

Ulemanın kontrolünden çıkan, ancak kendisinin payanda olduğu bu gelişme, klasik eserlere ulaşmayı sağlarken, yeni ve daha büyük problemleri gündeme getirmiştir. Sosyal hayata doğrudan müdahil olmayan, daha doğrusu onu özümseyen fıkıhın öne çıkmasıyla birlikte, arkada kalan metinlerin (ayet-hadis) tekrar öne çıkarılması, yani kültürün özümseydiği hiyerarşik yapının ters yüz edilmesi, öncelikle anlama ardından da sıhhat problemini gündeme getirmiştir. Burada anlama, sıhhatten öncelikli bir problemdir. Zira dini metinlerin nasıl anlaşılması gerektiğini öğreten sözlü kültür ve tedris geleneğinden yoksun bir şekilde bize taşınan metinlerle ilk karşılaşıldığında, problemleri görülenler, modern dönemin insanını uzak ve soğuk durmaya ve ona göre pozisyon almaya sevk etmiş; hatta sosyal hayattaki olumsuzlukların sorumlusu olarak da dini metinler özellikle de hadisler görülmeye başlanmıştır. Tarihsel şartlarla olan ilişkisi fetvaları dolayısıyla fıkıh kitaplarını tartışma alanının kenarında tutmuş; özellikle problemleri hadis rivayetlerinin sürekli gündemde tutulması ve onlardan hareketle yapılan genellemeler, kaygıları bütün alana yayacak kadar genişletmiştir.

8 İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Mısır, 1904, II, 286.

9 Bu konuda örnek ve ayrıntılı değerlendirme için bkz. Bünyamin Erul, "Temel Hadis Kaynaklarının Çevirileri Üzerine Bir Kritik", Hadis Ve Sünnet Sempozyumu, Konya, 2007.

Bu yargı, zorunlu olarak hadislerin güvenilirliğini ve onu belirleyen metodolojinin yetkinliğini tartışmaya açmıştır. Daha da önemlisi hadisin gereği tartışılmaya başlandı. Bu gelişme '*hadisin dindeki yeri*' şeklinde ifade edilebilecek, değişmez bir başlıkla gündemdeki yerini aldı. Müstakil kitapların telif ve tercümesine vesile olan bu başlık, kitapların girişinde, konferanslarda, hatta sempozyumlarda değişmez gündem haline geldi. Örnek olarak, kısa bir zaman dilimine sıkışan şu eserleri zikredebiliriz:

Abdulgani Abdulhalık, *Sünnet ve Dindeki Yeri*, Ter. Mehmet Erdoğan, Koba Yay., İst., 1992.

Mustafa Sibai; *İslam Hukukunda Sünnet*, Ter. Kamil Tunç, Birim Yay., İst., 1996.

Mustafa Azami, *İslam Fıkhu ve Sünnet*, Ter. Mustafa Ertürk, İz Yay., İst., 1996.

Mehmet Çağlayan, *İslam Hukukunda Sünnetin Yeri*, İhtar Yay. İst., 1999.

Suyuti, *Sünnetin İslam'daki Yeri*, Ter. Enbiya Yıldırım, Rağbet Yay., İst., 2000.

Suyuti, *Sünnetin Dindeki Yeri*, Ter. Emin Aşıkkutlu, Nesil Yay., İst., 2003.

Sünnetin Dindeki Yeri, Yayına Haz. İ. Lütfi Çakan vd., Ensar Neş., İst., 1997.

İslamın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, (Kutlu Doğum Semp. 2001) TDV Yay., Ankara, 2003.

Söz konusu eserlerde, deforme olduğu düşünülen hadisin, dindeki yeri ve konumu, zorunlu gündemi oluşturmuştur. Zira burası sabitlenmediği sürece, üzerine konulacak hiçbir şeyin tutunması ve varılacak yargıların kabul edilmesi mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla toplumsal talep ve ihtiyacı göz ardı edemeyen araştırmacılar, belli bir dönemde, akademik ilgi ve çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmıştır. Örnek olarak şu çalışmalarını zikredebiliriz:

Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1993.

Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara, 1996.

Mehmet Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998.

Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yay., Samsun, 2001.

Ahmet Keleş, *Sünnet: Yaşayan Hz. Muhammed*, İnsan Yay., İst., 2003.

Söz konusu şartlarda Hadis ve Sünnetin neliği konusunda bir kanat oluşturulması öncelikli amaç haline gelmiş, dolayısıyla zihinler onunla meşgul olmuş ve çalışmalarda ana konu olarak yerini almıştır. Ancak İslam geleneğine ait, ayet, hadis, fetva vb. metinler hakkında bir bilinç oluşturulmadığı sürece, bu nokta kültürümüzün yumuşak karnı olmaya devam edecektir. Zira harici desteklerle sakinleştirilen zihinlerde, metnin neliği hala belirgin değildir. Hatta, farklılık ve olumsuzlukları karşılayabilecek ya da içine sindirebilecek bir metin bilinci ikame edilmediği sürece, bu özel durum sürecektir. Nitekim, iki asır önce ortaya atılan oryantalistik düşünceler hala prim yapmakta, en azından konuşulmaya değer bulunmaktadır.

Hint alt kıtası, Mısır ve Suriye'de ortaya çıkan eserlerle, oryantalistik düşünce ve çalışmaların azımsanamayacak bir paya sahip olduğu bu süreçte, metinlere karşı takınılan tavırlarla, kişisel eğilimler belirginleşmeye başlamıştır. Özel alan ihdası ya da kendine özgü duruşların ortaya çıktığı bu süreçte, ötekine bakışı besleyen zan ve kaygılar, hem düşüncelerin şekillenmesine ve hem de çalışmaların konusunun belirlenmesine etki etmiştir.

Kültür tarihinde, kazandıracağı artı değerlere sahip olan eserlerin tercüme edilmesi, her toplumda tasvip ve teşvik edilmiştir. Eserlerin menşei ve yazarının popülaritesi de, sürece katkı sağlayan unsurlardandır. Bir eserin defalarca tercüme edilmesinde bunun etkisi inkar edilemez.

Cumhuriyet dönemi Hadis çalışmalarında da, telif imkan olmaması ya da ilmi veya ekonomik açıdan güç yetirilememesi nedeniyle, uygun görülen eserler çoğu zaman Arapça asıllarından tercüme edilmeye çalışılmıştır. Belli bir birikim oluşturulduktan sonra da, tercüme işi terk edilerek telife dönülmüştür. Zira daha orijinal ve derinlikli telifler yapma imkanı ortaya çıktığında, farklı kültürlerde doğan eserlerin tercümesi cazibesini kaybetmeye başlamıştır. Örneğin, Hadis Edebiyatı ve Hadis Tarihi konusunda hemen hiçbir çalışmanın bulunmadığı, Arapça kaynaklara erişim güçlüğü yaşandığı bir dönemde, Zübeyr Sıddıkî'nin Hadis Edebiyatı Tarihi: Menşei, Tekamülü ve Tenkidi¹⁰ adlı eseri hayati bir rol oynamıştır. Ancak 2004 yılında yapılan yeni baskısı aynı heyecanı uyandıramamış, sadece kaynak olarak kütüphanelerdeki yerini almıştır. Zira, geçen bu süre içerisinde konuyla ilgili kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Örneklendirmek gerekirse şunları zikredebiliriz:

Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, İlmi Yay., Ankara, 1981.

Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah Yay., İst., 1983.

İ. Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, M.Ü.İ.F. Yay., İst., 1985.

Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara, 1999.

10 Ter., Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yay., İstanbul, 1966.

Yetkin bir telif çalışmanın yapılamadığı ya da buna gerek görülmediği alanlarda tercümelerin kültür hayatına katkısı inkar edilemez. Hatta tarihimizde bunun için, beytül'hikme gibi özel teşebbüsler de görmekteyiz. Ancak uygun zaman ve şartlarda çok önemli bir rol oynayan tercümeler, farklı kültürlerle ait figürleri olduğu gibi taşıması, mütercim tarafından metnin anlaşılabilmesi veya yanlış anlaşılması gibi nedenlerle, bilgi eksikliğinden daha ciddi problemlere yol açması gibi riskleri de beraberinde taşımaktadır. Mütercim ve metinden kaynaklanan bu arızı duruma, ekonomik çıkar ve alanı kapatma düşüncesiyle gözü kapalı dalan yayıncıları da eklediğimizde, söz konusu gelişme biraz daha dikkatli bir şekilde gözden geçirilmeyi gerektirmektedir.

Dini veya ekonomik menfaat temin etme düşüncesi, yapılan ya da tercüme edilen çalışmalar üzerinde, zaman zaman toplumsal talebe denk düşmesini sağlayacak ya da onu ihsas edecek operasyonlar yapılmasını gerektirmiştir. Söz gelimi, İbnu Deyba'nın Teysiru'l-Vüsûl ile Cami'i'l-Usûl adlı eseri, "Kütüb-i Sitte" ifadesi öne çıkarılarak altına düşülen "Muhtasarı Şerhi ve Tercümesi" adıyla piyasaya sürülmüştür.¹¹ Tekrarları atılmış, kısmi olarak ilaveler de yapılmış olan Teysiru'l-Vüsûl, orijinalinde İbn Mace'yi kapsamamaktadır. Kütübü's-Sitte içindeki eserlerden biri olan İbni Mace, mütercim tarafından esere ilave edilmiş, hadisler tercüme ve şerh edilmiştir. Bu arada, tercüme veya şerh ifadelerinin kapsamı dışında kalan, ancak konuyla ilişkili olan bazı metinler de kitaba yerleştirilmiştir. Söz gelimi nikah bölümünde mut'a nikahı konusu ele alınırken "Kur'an, Sünnet ve Ülemaya Göre Ehl-i Sünnet ve Şia'da Mut'a Nikahı" başlığı altında makale formatında bir çalışma neşredilmiştir. Bu metin, "Namus Fitnesi Mut'a" adıyla Timaş Yayınları tarafından da yayınlanmıştır.¹² Ancak esere, Türk toplumu nezdinde önemli bir anlam dünyasına sahip, güven telkin eden ve otoriter bir ifade olan Kütübü's-Sitte isminin verilmesi dikkat çekicidir. Belli bir boşluğu doldurmayı hedefleyen bu operasyonla, medyanın promosyon sevdası birleşince, kitaba ilgili ilgisiz, geniş halk kitlelerinin kapısı açılmıştır.

Er-Rûdânî'nin, Cemu'l-Fevâid min Câmii'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid adlı eserinin de, Büyük Hadis Külliyyatı¹³ adıyla tercüme ve neşredilmesi ya da Said Havva'nın el-Esâs fi's-Sünne adlı eserinin Hadislerle İbadet Ansiklopedisi¹⁴ şeklindeki bir isimle tercümesi de benzer düşüncelerin ürünü olarak algılanmaktadır. Hadislerin içersinde önemli oranda uydurmaların bulunduğu fikrinin empoze edildiği, zihinlerin bulandırıldığı bir toplumda

11 Akçağ Yay., Ankara, ty.

12 İbrahim Canan, *Namus Fitnesi Mut'a*, Timaş Yay., İst., 1993. Krş. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yay., c.15., ss.541-586.

13 Mütercim: Naim Erdoğan, İz Yay., İst., 2003.

14 Mütercimler: Ahmet Varol vd., Aksa Yay., İst., 1994.

Bütün Sahih Hadisler: Sünnetin Anlaşılmasına Doğru¹⁵ şeklindeki kitap başlığı da, söz konusu manevrayı çağrıştırmaktadır.

İsimle müsemma arasında kurulan ilişkiyi bozan, ekonomik veya dini bir takım kaygılarla yapılan bu operasyonlar, neşredildiği dönemin beklentisini yansıtmak gibi bir işleve sahiptir. Ancak bunun tespiti için eserin, yazılma veya tercüme edilip neşredilme nedenini, hatta neden o anda neşredildiğini de dikkate almak gerekmektedir.

Toplumsal ihtiyaçlar arasında görülebilecek ikinci bir unsur da, üretme imkan ve becerisine sahip olan akademisyenlerin gereksinimleridir. Bilindiği gibi, Doktor, Yardımcı Doçentlik atama ve uzatmaları, Doçentlik ve Profesörlük unvanlarının alınabilmesi için, yerine getirilmesi zorunlu olan şartlar, tez, makale, kitap, tebliğ vb. çalışmaları zorunlu kılmaktadır.

Söz konusu akademik çalışmalarda, toplumsal ihtiyaç ve taleplerin doğrudan dikkate alındığını söylemek mümkün değildir ve bu yadırganamaz. Zira akademik çalışmalarda öncelikli hedef, verileri yeniden elden geçirmek suretiyle durum tespiti yapmak, yeni açılımlar sağlamak, en azından eldeki malumatın bilgi düzeyine çıkarılmasını temin etmektir. Bu amaçla yapılan hiçbir çalışmanın anlamsız, gereksiz olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Ancak belli bir proje ve amaç içinde yapılmayan çalışmalar, yerini bulmadığı için anlamsızlaşabilmektedir. Söz gelimi, hadis cüzleri veya kişilerin hadisçiliği üzerine yapılan çalışmalar bu kapsamda düşünülebilir. Kültür tarihinde bütünün parçası olarak düşünüldüğünde hayati bir öneme sahip olan bu çalışmalar, tek başına kaldıklarında anlamsızlaşmakta ve raflarda kaybolmaktadır. Dolayısıyla parçalar üzerinde çalışılmadan önce, bütüne dönük mega projeler tasarlanmalı, ardından da yapılan çalışmaların her biri kendi yerine konularak portrenin tamamlanmasına çalışılmalıdır. Aksi takdirde, akademisyenin gereksinimlerini karşılayan ancak toplumsal ihtiyacın dikkate alınmadığı ya da bir projenin parçası olmayan tezler enstitü raflarında; makaleler dergi kapakları arasında, basılma şansı yakalayan kitaplar da kitapçı depolarında kalmaya mahkum olacaktır.

Raflarda kalma pahasına bile olsa, akademik çalışmalarda, popülerite ya da toplumsal beklentilerin ön plana çıkarılmaması takdir edilecek bir davranıştır. Ancak akademikliğin ölçüsü ve onu akademik kılan niteliğin ne olduğu da sorgulanmalıdır. Buradaki temel soru, akademikliğin göstergesi nedir? Üretilen metinlerin kalitesinin yükseltilmesi ve topluma artı değer katabilmesi için öncelikle bu sorunun, akademisyenler tarafından bizzat kendilerine ve alanlarına sorulması ve makul cevaplar üretilmesi gerekmektedir.

15 Ahmet Tekin, *Bütün Sahih Hadisler: Sünnetin Anlaşılmasına Doğru*, (1-3) Kelam Yay., İst. 2006.

Geçmişte kullanılan isnat sistemi, bilginin kaynağını gösterdiği kadar, tarih boyunca onun muhafaza ve nakline hizmet etmiş insanların hakkını teslim anlamını da içermektedir. Bilginin eserler aracılığıyla korunup taşındığı modern dönemde bu işlevi, dipnot ya da sonnot uygulamaları üstlenmiştir. Akademikliğin göstergesi olarak da bu şekilsel yapı kullanılmaktadır. Ancak muhtemel tepkilerden çekinen akademisyen, dipnotların ardına gizlenmeyi ya da ilgili ilgisiz yığıldığı dipnotlarla metnin değerini artırma yolunu tercih edebilmektedir. Öte yandan, akademik unvanlar elde edildikten sonra, bilginin kaynağını göstermede gerekli titizliğin terk edildiği veya bilgi üretimi yerine devşirme metinlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu gelişmelere müdahale etmek ve akademik kaliteyi yükseltmek isteyen YÖK, akademik unvana yönelik çalışmalarda hakemli dergide yayınlanma şartını getirmiştir. Ne kadar sağlıklı işletildiği tartışmalı olsa da, bu uygulamanın akademik yayın kalitesini ciddi bir şekilde etkilediği gözlenmektedir. Öncelikle dergiler, tek kişinin tasallutundan çıkarak, hakem heyeti ve yayın kuruluyla daha katılımcı ve düzeyli bir hal almaya başlamıştır. Hakeme gönderileceği düşüncesi, akademisyenin daha titiz ve bilimsel tarafı ağır basan metinler üretmesini teşvik etmektedir. Ancak şekilsel göstergelerden ziyade, toplam kalite artırımının zihin değişikliğiyle, bunun da eleştiri geleneğiyle ilişkili olduğu bilinmektedir.

Çalışmaların orijinalliğini tespit ve değerlendirmede yetkili mercilere yardımcı olan eleştiri geleneğinin olmaması, akademik hayatı yönlendiren çevrelerdeki, teknolojik donanım ve nelerin nasıl yapıldığına dair kuşatıcı bilgi eksiklikleri, bazı istismalarla beraberinde getirmektedir. Bunların başında da tedlis ve intihal gelmektedir.

Başkası tarafından üretilen bilginin, kaynak gösterilmeksizin kullanılması anlamına gelen intihal, yabancı kaynaklardan yapıldığı gibi, yerli tez, makale veya kitaplardan da yapılabilmektedir. Bilimsel üretimi kısırlaştıran ve bilimsel etiği yok eden bu davranışın hangi boyutlara ulaştığı kestirilememektedir. İntihal kelimesini yazıp Google'da yapılacak bir arama, sadece medyaya düşen kısmını gözler önüne serecektir; bu da fikir vermek için yeterlidir. Ancak durumun bundan çok daha vahim olduğu bilinmelidir. Vehametini boyutunu görmek için, aynen ya da sadece bağlaçları değiştirerek yapılan bir intihal örneği olarak "Sıddık Akbayır, Bir İntihal (mi Yoksa Yağma mı) Daha Yapmıştı"¹⁶, adlı makaleye bakılabilir. Ayrıca Kur'an'a Göre Dinler Arası Diyalog¹⁷ adlı kitapla, Rasulullah'ın Ehli Kitapla Münasebetleri¹⁸ adlı çalışma karşılaştırılabilir. Önsözünden sonu-

16 Cüneyt İssi, "Sıddık Akbayır Bir İntihal (mi Yoksa Yağma mı) Daha Yapmıştı", *Türkoloji Araştırmaları / Turkish Studies*, c.1, s.1, ss.141-150 (<http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayil1/makale/issi.pdf>)

17 Osman Kaya, *Kur'an'a Göre Dinler Arası Diyalog*, İlahiyat Yay., Ank., 2005.

18 Osman Güner, *Rasulullah'ın Ehli Kitapla Münasebetleri*, Fecr Yay., 1997.

cuna kadar ciddi benzerliklerin bulunduğu her iki çalışmanın da doktora tezi olması düşündürücüdür.¹⁹

Söz konusu intihallerin yanında, istifade edilen kaynakların gizlenmesi, önceki çalışmaların görmezlikten gelinmesi, kendi yaptığı çalışmanın ne kadar büyük bir boşluğu doldurduğunu ima etmek için yapılan manevralar olarak algılanmaktadır. Okuyucuyu yanıltan bu davranış, yazarın güvenilirliğini de zedelemektedir.

Akademik hayatta en ağır suçlardan biri olarak algılanmasına rağmen, Türkiye’de intihallerin önüne geçilebilmiş değildir. Etik bir davranış olmadığını bilmesine rağmen araştırmacı, kolayı tercih edebilmektedir. Bu nedenle danışman veya yönetici makamında olan şahısların, ulusal ve uluslar arası çalışmaları takip etmeleri, elektronik ortamda verilere her an erişim imkanının sunulması, daha da önemlisi eleştiri geleneğini yerleştirmek suretiyle bu noktadaki duyarlılıkların artırılması intihallerin önünü alabilecek, dolayısıyla bilimsel üretime katkı sağlayacak unsurlar olarak görülmektedir.

B) Bireysel İmkan

Çalışmaların türünü ve kalitesini doğrudan etkileyen unsurların arasında, farklı açılardan değerlendirilebilecek ve ifade edilebilecek olan “imkan” bulunmaktadır. İmkan kelimesiyle kaynaklara ulaşabilme şansı, kaynakları kullanabilme yeteneği yani yazarın / akademisyenin donanımı ve hakikati ortaya koyabilme cesareti ve fırsatı kastedilmektedir. Yazarın donanımı ve içinde yaşadığı şartlarla ilişkili olan bu unsurlardan herhangi birinin eksik olması durumunda çalışmanın türü ve kalitesi bundan etkilenmektedir. Bu nedenle farklı tarihsel şartlara sahip olan dönemsel değerlendirmelerde, ihtiyaç ve imkanın birlikte göz önünde bulundurulması zaruret olarak görülmektedir.

Söz gelimi, bugün için temel klasikler arasında zikredilen dolayısıyla mutlaka görülmesi gereken birçok eser, 1970’li yıllara kadar ulaşılması mümkün olmayan; sadece kayıtlarda varlığından söz edilen hazinelerdi. Farklı kütüphanelerde bir şekilde bulunan bu eserler önce neşredilmiş; ardından da her an ulaşılacak elektronik ortama aktarılmıştır. Bu gelişim süreci dikkate alındığında, hem tarihsel şahsiyetlerin değerlendirilmesinde ve hem de ulaşıkları sonucun bilgi değeri konusunda daha rahat fikirler yürütülebilecektir. Söylenilen şey ve söyleme tarzı hakkında değerlendirme yaparken de, yazarın yaşadığı dönemin özel şartlarını, hatta top-

19 Örnek olarak karşılaştırınız. Kaya: 152-153, Güner: 118-120; Kaya, 226-231, Güner: 189-201. Güner’in dipnotlarda yaptığı açıklama, önsözdeki ifade ve sonuçtaki tespitlerinin bile, aynen alıntılanması düşündürücüdür. Krş. Kaya, s.229, dipnot, 331; 334. Sonuç için bkz. Kaya: 369-370, Güner, 341,342; 343.

lumsal kabulleri göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu olgu tarihin hemen her dönemi için geçerlidir. Örneğin Haccac döneminde işkenceye maruz kalmış olan Abdurrahman İbn Ebi Leyla (ö.82/701), Hz. Ali'yi yermeye, ona hakaret etmeye zorlanmıştır. Yönetim tarafından takibe uğrayan Abdurrahman, hadis rivayet ederken sahabe ravisini terk etmek suretiyle nakilde bulunma yolunu tercih etmiştir.²⁰

Yazarın ya da akademisyenin, dil bilgisi, genel kültürü, toplumsal ihtiyaca vukufiyeti, sorumluluk bilinci, feraseti ve bilimsel anlayışı, çalışma türlerini, daha da önemlisi çalışmaların orijinallliğini belirleyen önemli unsurlar arasında görülmektedir. Ana kaynağa ulaşabilme becerisi dil bilgisiyle ilgilidir; kavrama yeteneği ise, kapsamlı bir kültürel birikimi gerektirmektedir. Eserin türünü toplumsal ihtiyaç belirler, ancak yazarın etik anlayışı, donanımı ve üretkenliği ise eserin orijinallliğini tescil ettirmektedir.

Eserde kullanılan bilginin hatta eser fikrinin kimden, nasıl ve ne kadarının alındığının ortaya konulması, yazar için eksiklik oluşturmayacak; aksine yazar, hakşinasılığıyla takdir toplayacaktır. İşte bu noktada yazarın, söz konusu alanda kendinden önceki çalışmalara atıfta bulunması, istifade ettiği kaynaklarını zikretmesi, isnad geleneğinin müntesipleri için çok yeni bir davranış değildir. Zira onlar, isnadın içinde, sözün kime ait olduğunu gördükleri kadar, sözün taşınmasında emeği geçenleri, hatta sözün hangi bölgelerden dolaşarak bugüne kadar geldiğini de görebilmektedirler.

Akademik çalışmalarda orijinallik beklentisi, diğer bir ifadeyle, orijinal düşünceye sahip olanların ya da orijinal çalışmalar yapanların büyük hoca olarak görülmesi akademisyende zaman zaman davranış bozukluklarının gelişmesine neden olabilmektedir. Özellikle tarihsel şahsiyetleri ve görüşlerini ele alırken, kendi özel şart, zaman ve mekanında onları anlamlandırmak yerine, modern zamanın algılarıyla değerlendirmek suretiyle bir yargı ortaya konulmaktadır. Böylece zaman ve mekanından çıkarıldığı için hayatla bağı koparılan tarihsel şahsiyetler ve fikirleri, çağdaş araştırmacının egosunu tatmin aracı haline dönüşebilmektedir. Sözgelimi, bir bakışta, Buhari'de yer alan bazı rivayetlerin Kur'an'a veya akla aykırı olduğunu tespit edebilen yetenek/birikim buna örnek verilebilir. Modern algıya aykırı geldiği için çoğu zaman reddetmekle sonuçlanan bu yaklaşım, Kur'an'a, akla veya bilime aykırılık gibi makul gerekçeler üretmektedir. Açıkçası gerekçeler sonucu doğurmamakta, ulaşılan sonuca gerekçeler üretilmektedir. Bu pervasız tavır, kendini dinin koruyucusu, hadisın hamisi olarak görenleri iyice tedirgin etmekte; dolayısıyla önyargı ve kuşkucu yaklaşımı beslemektedir.

20 Zehebi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Riyad, 1415, c.1, s.58.

Cumhuriyet Döneminde Yapılan Çalışma Türleri

Cumhuriyet döneminde yapılan hadis çalışmalarını, tez, makale, tebliğ ve kitap şeklinde tasnif ederek ele almak uygun olacaktır: Zira akademik unvanları elde etmek düşüncesiyle danışman nezaretinde yapılan tez çalışmaları, okuyucunun huzuruna çıkan bir kitap çalışmasından karakteristik açıdan farklı olmak durumundadır. Tezlerin kitaplaştırılmasında da kısmi olarak etkili olan bu ayrımı, muhatabın özel durumu dikkate alındığı için orijinal teliflerde, ifade tarzı, konuyla ilgili geniş veya basitleştirilmiş açıklamalarla yumuşatılmayı gerekli kılmaktadır. Tezle kitap arasında kendine yer bulan makalelerin yanında problem veya hedeflenen hususla ilgili spekülasyonları içeren tebliğler de dikkat çekmektedir.

Tezler

Hadis alanında yapılan tezlerin içinde, Yüksek Lisans, Doktora, Doçentlik ve Profesörlük takdim tezi şeklinde farklı düzeylere atıfta bulunan çalışmalar görülmektedir. Söz konusu akademik hadis çalışmaları Türkiye’de, 1950’li yıllarda başlamakta, Yüksek İslam Enstitülerinin 1982 yılında İlahiyat Fakültesine çevrilmesi ve Sosyal Bilimler Enstitülerinin sayılarının artırılmasıyla birlikte 1980’li yıllardan itibaren geçen zamana paralel olarak bir artış göstermektedir. 2000’li yıllara gelindiğinde sayısal açıdan hadis alanındaki akademik çalışmaların hatırı sayılır bir düzeye ulaştığı gözlenmektedir.

Türkiye’de yapılan bu çalışmalar, devam edenler de dahil olmak üzere, www.dinbilimleri.com adresindeki siteden takip edilebilir. Bu nedenle, sayısal açıdan tezler hakkında değerlendirme yapmak istemiyorum. Bu konuda geniş bir istatistik için Selahattin Polat’ın, “Modern Dönem Hadis İlminin Temel Meseleleri”²¹ adlı sunumuna bakılabilir. Polat 2003 yılına kadar olan çalışmaları, tür, yer ve danışman gibi, farklı açılardan tasnife tabi tutmuştur. Ancak 2005’te sunulan bir tebliğde, neden 2003 yılına kadar olan çalışmaların değerlendirildiği de, soru olarak zihinlere takılmaktadır.

Yüksel Lisans, Doktora, Doçentlik Tezi ve Profesörlük takdim tezi gibi farklı düzeylerde yapılan tez çalışmalarında, konu, söylem ve çalışma zamanından hareketle, Türkiye’deki akademik ve düşünsel seyri takip etmek mümkündür. Ancak problemin önceliği dikkatlerden uzak tutulmamalı; yani problemle üzerine yapılan çalışmanın eş zamanlı olduğu düşünülmemelidir. Zira problematik çalışmalarda, problemin önceliği kaçınılmazdır. Ayrıca birbirlerini besleyen ilmi ve siyasi söylemlerin de birlikte mütalaa edilmesi gerekmektedir. Söz gelimi İslami düşüncenin seyrinde Kitap ve Sünnete dönüş tezinin kabul görmesi, hadis ve hadisle ilgili problemleri

21 *Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri* –İlmi Toplantı-, (Basılmamış Tebliğ) TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 14-17 Nisan 2005.

gündemin tam ortasına çekmiştir. Hint altı kıtası, Mısır ve Suriye gibi ülkelerden, ilgili ve kayda değer görülen eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi de, bir çok açıdan sürece katkı sağlamıştır.

İslam dünyasının içinde bulunduğu sosyal ve siyasi krizden çıkış için bir çözüm olarak kabul edilen aslı kaynaklara dönüş tezi, sadece hadis ve tefsir kitaplarının tercümesini sağlamadı; aksine hadis problemlerini gündemine alan, eleştirilere cevap niteliğindeki çalışmalar tercüme veya telif olarak görülmeye başladı. Muhammed Ebu Şehbe'nin Hadis Müdafaaası²² veya Enbiya Yıldırım'ın Hadis Problemleri²³ adlı çalışmaları bu bağlamda zikredilebilir. Mahmud Ebu Reyne'nin Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması²⁴ adlı eseri ile Mustafa Sıbai'nin İslam Hukukunda Sünnet²⁵ adlı eseri böyle bir polemikle ilişkili iki çalışmadır. Sıbai'nin çalışması önce olmasına rağmen neşredilmemiş; Ebu Reyne'nin çalışmasından sonra neşri, yazar tarafından bir görev addedilmiş ve Ebu Reyne'nin şahsında mücessem hale gelen söyleme cevap oluşturacak birçok husus kitaba dercedilmiştir.²⁶

Mezheplerin kurumsallaşma sürecinden sonra, ikincil metin olarak arka planda tutulan kitap ve sünnetin öne çıkarılması, ciddi problemler oluşturmuştur. Zira bu gelişme ile birlikte, çelişik gibi gözükken rivayetlerin yanında, modern algı ve değer yargılarıyla izahı mümkün olmayan hadislerle yüzleşilmiştir. Öte yandan Hanefi mantalitesi ve kültürüyle yaşamını devam ettiren bir toplumda, uygulamalarına aykırı rivayetlerle karşılaşılması da, kuşkucu tavrı besleyen unsurlardandır. Hadisin dindeki yeri, geçmişte uygulanan metodolojinin yetersizliği dolayısıyla hadise güvenilemeyeceği, 1990'lı yılların ana temalarını oluşturmuştur. Hadislerin anlaşılmasının bir problem olarak geç bir dönemde gündeme gelmesi, gerek metodik ve gerekse kültürel olarak alt yapının olmaması da tartışmaların alevlenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla yapılan tüm çalışmalar bu eksenle filizlenmiş ya da araştırmacılar, ona bakarak kendi duruşunu belirleme yolunu tercih etmiştir.

Söz konusu gelişme Cumhuriyet Türkiye'si hadis çalışmalarında, yeni bir dönemin başlamasına neden olacak polemikleri doğurdu ve köklü sorgulama alanları oluşturdu. Bu süreçte "Hadislere Göre ..." ifadeleriyle başlayan tez, kitap ve makale çalışmaları sıklıkla görülmeye başladı. Hadislere Göre Kader Problemi²⁷, Hadislere Göre Peygamberlik ve Delilleri²⁸, Ayet ve Hadislere Göre Şefaati²⁹, Hadislere Göre Hz. Peygamber'in

22 Muhammed Ebu Şehbe, *Hadis Müdafaaası*, Rehber, Ankara, 1990.

23 Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Ümraniye, İstanbul, 1996.

24 Tercüme: Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İstanbul, 1988.

25 Tercüme: Edip Gönenç, Evs Yay., İstanbul, 1981.

26 Bkz. Mustafa Sıbai, *İslam Hukukunda Sünnet*, Birim Yay., İstanbul, 1996, (Önsöz) s.13.

27 Hacı Musa Bağcı, Yüksek Lisans Tezi, Ank.S.B.E., Ankara, 1993.

28 Erdiñ Ahatlı, M.Ü.S.B.E., İstanbul, 1999.

29 Ahmet Uludağ, E.Ü.S.B.E., Kayseri, 1992.

Şefaati Meselesi³⁰, Hadislere Göre Kadının Örtünmesi³¹, başlıkları örnek olarak zikredilebilir. Tezlerin yanında kitap ve makale çalışmalarında da ana zemini oluşturan ayet ve hadis ifadesi, ana kaynaklara dönüş fikrinin kabulüyle kendini hissettiren etkin bir alan olarak dikkatleri çekmektedir. Bu noktada geleneksel kabul ve bilgilerin sorgulamaya açıldığının altı çizilmelidir. Zira araştırma sonucunda malum olanın teyit edilmesi ya da çok farklı bir sonuç elde edilmesi mümkündür. Her iki sonuç da bazı problemleri gündeme getirecektir. Elde edilen sonucun kültürel hayatta etkili kılınması durumunda diğer bilgi ve kabullerle arasında doku uyumsuzluğu yaşanabilecek; kabul edilmemesi ise kaotik bir ortam yaratacaktır.

Yazılı kültürle birlikte gelen, onun nasıl okunması ve nasıl anlaşılması gerektiğini belirleyen sözlü kültürden mahrum olunan bir dönemde yaşanan bu gelişmeler, hadis tarihinde yeni bir kırılmaya neden oldu. Söz konusu söylemlerin netleşmesine paralel olarak, geçmişte yapılan çalışmalarla ilgili algı üzerine bina edilen dolayısıyla neler yapılması gerektiğini belirlerken de etken olan iki farklı çizgi belirginleşmeye başladı. Modernist-Muhafazakar, ya da Ankara-İstanbul şeklinde kategorize edilebilecek iki farklı çizgi bundan sonraki çalışmalarda duruşlarını belirlemeye çalışacaktır.

Yüksek İslam Enstitülerinin Fakülteye çevrilmesi, akademik çalışmaların yapılabildiği enstitülerin yaygınlaşması, ardından da kutuplaşmaların başlaması akademik çalışmalarda yeni bir dönemi başlattı. Seçilen konular, söylemler, atıflar ve kullanılan kaynaklar, tarafların kendi duruşunu sağlamlaştırmaya yönelik çabalara işaret etmeye başladı. Tarafların kendi söylemlerini besleyecek, karşı tarafın argümanlarını ise boşa çıkaracak çalışmalara ihtiyaç duyulan bu yapılanmada, Yüksek Lisans veya Doktora öğrencileri ve çalışmaları mücadele aracı gibi algılanmaya başlandı.

Peygamber'in söylediği her şeyin vahiy olduğu, hadisin korunmuşluğu, ahabın uduliyeti / yanılmazlığı, hadis tespit sisteminin mükemmelliği tezine dayanan muhafazakar söyleme karşılık, hadis tespit sisteminin sened merkezli olduğu, hadislerin değerlendirilmesinde metin tenkidinin yapılmadığı dolayısıyla hadis metodolojisinin yeniden yazılması ve hadislerin yeniden süzgeçten geçirilmesi gerektiği düşünceleri öne çıkarıldı. Söz konusu kutuplaşmada taraf olan hocalar, kendi düşüncelerini destekleyecek, aynı zamanda karşıdakinin argümanlarını da zayıflatacak öncelikli hususlarda tezler yaptırmaya başladılar. Kutup başlarını, öğrencileri ve yaptıkları çalışmalarıyla birlikte değerlendirdiğimizde bu resmin tamamlandığı görülecektir. Ancak karşılıklı ilişkileri görebilmek için, soyut bir resmin anlamlandırılması gibi, defalarca tekrar edilecek zihin turlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

30 Bahaattin Akbaş, Ank.Ü.S.B.E., Ankara, 1994.

31 İsmail Hakkı Ünal, İslamiyat, c.4, s.2, Ankara, 2001.

Sistem gereği, önlerine çıkacak muhtemel juriyi dikkate almak zorunda kalan akademisyen açısından bu gelişme, ciddi sorunlar doğurmaya başlar. Zira araştırmacının duruşunu etkileyen siyasi veya kültürel unsurlar çoğaldı. Jüri açısından, olumlu veya olumsuz bir ön yargının oluşması problem oluştururken, aday açısından, zaman zaman davranış bozukluğu olarak bile görülebilecek yalpalamalar yaşanmaya başlandı. Araştırmacı, kendini taraf olmak zorunda hissetti; ya da bir tarafa yerleştirildi. Ne gariptir ki, bir tarafa yerleştirilenleri iki taraf da kabul etmedi. Çalışma konusunun seçiminden, işlenişine hatta referans olarak kullanılan kaynaklara kadar, muhtemel jürinin bakışı dikkatlerden uzak tutulmamaya başlandı. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde hadis alanındaki bilimsel çalışmalara yön tayin eden ve hız katan bu ayrışma, bilimsel yeterliliğin ölçülmesinden ziyade, tarafların mücadelesini sahnelemeye başladı.

Bilimsel hatta siyasi farklı düşünceler, ideolojik ayrışma ve çatışma aracına dönüştürülmediği sürece, akademik hayatın zinde tutulmasına yardımcı olan unsurlardır. Ancak 1990'lı yıllara tekabül eden söz konusu gelişmeler, hadis alanında geleceğe dönük kaygılar oluşturmaya başlamıştır. İletişimsizlik ve ön yargının oluşturduğu ve beslediği bu yapılanmada, söylemler safları, yargılar karşı tarafın mahkumiyetini belirlemiş, araya örülen çitler de ulaşımı engellemiştir.

Söz konusu kamplaşma, herhangi bir tarafa angaje olmayan kesimde geleceğe yönelik kaygıların artmasına neden olmaya başladı. Problemin, iletişimsizlik ve önyargı kaynaklı olduğu düşünüldüğü için de, fikirlerdeki farklılıklar dikkate alınmaksızın, genç kuşağın buluşmasını, kaynaşmasını, istişare edip serbestçe tartışabileceklerini sağlayabilecek bir platform aranmaya başlandı. Bu yıllarda ard arda yapılan sempozyumlar, istişare toplantıları resmin daha iyi okunmasına yardımcı olmuş; genç kuşağın görüşmesi, konuşması ve zihinlerindeki paylaşımlarının bu süreci dönüştüreceği anlaşılmıştır. Bunun için de, rahat konuşmayı engellememesi için, hocaların katılmayacağı, sadece genç kuşağın yani doçent ve altındaki akademisyenlerin iştirak edeceği sivil bir platform tasarlandı. Mekan olarak Gerede, isim olarak Hadis Meclisi ifadesi, söz konusu sürece yapılan müdahaleye atıfta bulunmaktadır.

2002'de "Türkiye'de, İslam Aleminde ve Batıda Hadis Çalışmaları" özel gündemiyle başlayan 1. Hadis Meclisinin ikincisi 2003'te "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmalarında Yöntem ve Kaynak Sorunu"; üçüncüsü 2004 yılında "Hadis İlminde Alan Sorunu"; dördüncüsü 2005'te "Hadis ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi"; beşincisi 2006'da "Toplumsal Hayatta Hadis"; son olarak da altıncısı 2007 yılında "Hadiste Şerh Geleneği" özel gündemleriyle toplandı.

Hiçbir ayırım yapmaksızın hadis alanında çalışan akademisyenlerin tanışmasını, kaynaşmasını ve sürekli iletişimini hedefleyen bu sivil inisiyatif, iletişimi engelleyen sanal çitleri ortadan kaldırmayı büyük oranda başardı. Farklılığın zenginlik olarak düşünülmesi nedeniyle, düşünce veya hoca etrafındaki kamplaşmalar anlamsızlaşmaya başladı; zira kültürel etkileşim ve yardımlaşma yolları açıldı. Daha da önemlisi ortak çalışma zemini ve fikri gün geçtikçe güçlenmeye başladı. Bu gelişme Cumhuriyet Türkiye'sindeki hadis çalışmalarında, yeni bir soluklanma ve buluşma noktası oluşturdu.

Cumhuriyet döneminde hadis alanındaki bu tartışmalar, dolayısıyla yapılan çalışmalar, kültür havzamızda ciddi bir birikim oluşturdu. Ancak yaşanan süreç, bazı noktalarda duyarlılıkları artırdı; kaygıları besledi ve büyüttü. Modern dönemde dini hayatın nasıl sürdürüleceği konusundaki endişeleri olan; tartışmalarla kafası iyice karışan, ideolojik tazyiklerle de sıkışan toplum yeni taleplerde bulunmaya başladı. Bunların başında halkın okuyabileceği ve halka dönük bir hadis kitabı en sık zikredilenlerdendir. Zira klasik eserlerin otoritesinin sarsılması ve onu tamir edecek bir metin bilincinin bulunmaması yeni arayışları kaçınılmaz kılmıştır. Nitekim hemen her Gerede Hadis Meclisinde, bu alanla ilgili halkın farklı talepleri gündeme getirilmiştir. Talepler, okunabilecek, problemsiz bir metin üzerinde odaklanmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren farklı şart ve zamanlarda gündeme gelen bu talep, sahih hadislerden oluşan derleme bir eser şeklinde algılanmıştır. Ancak metodoloji konusundaki kafa karışıklığı, toplumsal kabule mazhar olacak yeni bir seçkiyi mümkün kılmamıştır. Öte yandan, Müslümanların günlük hayatlarındaki gereksinimleri, fıkıh veya gelenek tarafından karşılandığı için, fiilen zorunlu bir ihtiyaca tekabül etmeyen söz konusu talebin, kapsamlı bir proje yapılacak kadar üzerinde durulmamıştır. Kırk³², yüzbir³³, binbir hadis³⁴ seçkileri, Riyazu's-Salihin, vb. derleme çalışmaları kısa süreli de olsa, ihtiyacı gidermiş ve talepleri susturmuştur.

Toplumsal taleplerin farklı gerekçelerle ortaya çıktığı ve ona göre de cevap bulduğu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Söz gelimi metin tenkidi yapılmadığı için hadislerin içersine, sahihinin de uydurmasının da karıştığını belirten algı, öncelikle hadis metodolojisinin yeniden yazılması, ardından da bütün hadislerin elden geçirilerek değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği tezini işlemektedir. Bunun ilk aşamasını hedefleyen bir çalışma Hayri Kırbasoğlu tarafından yapılmıştır.³⁵ Şu veya bu nedenle

32 Ahmed Naim, *Kırk Hadis*, İst., 1925.

33 H. Hüsnü Erdem, *Oruç ve Ramazan İbadetlerine Dair 101 Hadis*, Ankara, 1953.

34 Münir Selami Yurdatap, *Binbir Hadis Tercümesi ve Tefsiri*, İst., 1941.

35 M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat, Ankara, 2002.

kitaplara girmiş, problemleri rivayetlerin bulunduğunu inkar etmek mümkün değildir. Yapılan çalışmalarla söz konusu problemler de ortaya konulmuştur. Ancak yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar, okyanusta kişinin etrafındaki çer çöpü uzaklaştırması gibi bir etki bırakmaktadır. Atılan çer çöpün yeri boş kalmamaktadır. Zira sıhhatini kabul etmediğiniz bir rivayetle, içerdiği hüküm arasında, varlığı varlığını, yokluğu da yokluğunu gerektirecek bir ilişki ağı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bir konudaki bütün hadisler hakkında sonuç çıkarılmamakta, bir tarik veya bir rivayet hakkında görüş beyan edilmektedir. Bu durumda, reddedilen bir rivayetin farklı bir varyantı var olduğu sürece, onun reddi akademik bir takım tespitlerin dışında herhangi bir sonuç doğurmamaktadır. O konuda başka bir rivayet bulunmasa bile, ayet, içtihat, kıyas, örf veya gelenekle, söz konusu nokta anında doldurulmakta dolayısıyla boşluk, toplum tarafından hissedilmemektedir.

Yapılan çalışmalarda toplumsal taleplerin bir şekilde etkin olduğu dik-katlerden kaçmamakta; toplumsal bir mütekabiliyeti olmayan projelerin ise, çoğu zaman akim kaldığı gözlenmektedir. Metodoloji ayağı tamamlanmadığı sürece, önceki değerlendirmeleri esas alan seçkiler, derleme veya cem çalışmalarının tahtını korumaya devam edeceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte akademik birikim, oluşan güven ve samimiyet, toplumsal talebi karşılama noktasında akademisyenleri cesaretlendirmektedir. Nitekim hadis alanında çalışan gönüllü bütün akademisyenlerin iştirak ettiği, rivayetlerin tek tek ele alınarak yeniden tasnif edildiği, konuya özel poşetlerin hazırlandığı ve konuyla ilgili Hz. Peygamber'in sözünü ortaya çıkarmayı hedefleyen Konulu Hadis Projesi adı altında kapsamlı bir proje yapılmıştır. Hadis kültürünü, anlaşılabilir bir dille topluma sunmayı hedefleyen bu çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından desteklenmekte ve halen devam etmektedir.

Sonuç olarak, yaklaşık bir asırlık bir zaman dilimini kapsayan Cumhuriyet dönemindeki hadis çalışmalarında, problem ve gündemin değişimine bağlı olarak yeni çalışma alanları açılmıştır. Eleştirilecek birçok nokta olmasına rağmen, yeni alanlarda bile hadisçilerin başarısı takdiri hak etmekte ve gelecek açısından da ümit vermektedir. Zira söz konusu süreçte içe kapanmak, müdafaa etmek ya da reddetmek gibi bir tavır takınmayan hadisçiler, değişen gündemden ve yapılan çalışmalardan istifade etmesini, kendilerini yenilemeyi becerebilmişlerdir. Tarih, felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dallarını işe koşmak suretiyle açılım sağlayan her çalışma, hadis kültürüne ait havzada birikime katkı sağlamıştır. Teknolojinin desteğini arkasına alan ve kendi aralarında iletişim problemini halleden hadisçiler, ortak çalışma kültürünün de geliştirilmesiyle, disiplinler arası büyük projelerde etkin rol oynamaya, hatta diğer disiplinlere örnek olmaya namzettir.